

УДК 81-116
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.40>

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
LINGUISTIC ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Овчаренко Л.М.,
orcid.org/0000-0002-1152-3582
викладач кафедри української та іноземних мов
Національного університету фізичного виховання і спорту України

Овчаренко В.П.,
orcid.org/0009-0007-8161-300X
кандидат історичних наук

У пропонованій статті авторами зроблена спроба розглянути лінгвістичні проблеми міжкультурної комунікації у комплексному плані: проаналізувати деякі ключові питання її історичної еволюції, а головне – показати сутнісні прояви міжкультурної комунікації у сучасну епоху глобальної інформатизації суспільств. У статті висвітлюються вузлові питання актуалізації нового наукового напрямку і в органічному зв'язку з цим новітньої освітньої дисципліни –

«міжкультурна комунікація» у контексті сучасної лінгвістики. Водночас, розглядаються механізми і чинники, які мають визначальний вплив на якість і результативність спілкування представників-носіїв різних мовних і духовних культур світової спільноти. У статті аналізуються також проблеми, які виникають у процесі міжмовної, міжкультурної комунікації і пропонуються шляхи і методи подолання труднощів у цій делікатній сфері спілкування. Автори у ході викладення матеріалу статті побіжно торкаються досліджень провідних зарубіжних вчених з питань поставленої проблеми. З урахуванням їх результатів та, спираючись на значний доробок українських фахівців-вчених-лінгвістів, у нашій публікації пропонується розглянути проблему під ракурсом основної лінгвістичної мети процесу міжкультурної комунікації. Тут мається на увазі дотримання ідентичності змістів обох текстів, так би мовити «об'єкту і результату» такої комунікації, а саме: того тексту, чи усного викладу інформації, з якого здійснюється переклад (письмовий чи усний), і того тексту (в письмовому або усному його виконанні), який, власне, подається як готовий продукт-результат перекладу. У статті розглядаються деякі методи та засоби досягнення зазначеної мети. Всі ці питання цілком актуальні, особливо для нинішнього часу- часу тотальної, всеохоплюючої глобалізації, коли незмірно зросли масштаби і діапазон міжкультурних зв'язків міжнародного рівня. І в цій царині залишається ще багато невирішених належним чином проблем, які вимагають особливої до них уваги і зусиль для їх ефективного, результативного розв'язання.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, глобалізація культури, комунікативна невпевненість, багатомовність світової спільноти, комунікаційна лінгвістика, етнонаціональні аспекти перекладу, вихідна мова (об'єкт перекладу), мова перекладу.

In the proposed article, the authors made an attempt to consider the linguistic problems of intercultural communication in a comprehensive way: to analyze some key issues of its historical evolution, and most importantly – to show the essential manifestations of intercultural communication in the modern era of global informatization of societies. The article highlights key issues of the actualization of a new scientific direction and, in organic connection with it, the newest educational discipline – «intercultural communication» in the context of modern linguistics. At the same time, the mechanisms and factors that have a decisive influence on the quality and effectiveness of communication between representatives of speakers of various linguistic and spiritual cultures of the world community are considered. The article also analyzes the problems that arise in the process of interlinguistic, intercultural communication and suggests ways and methods of overcoming difficulties in this delicate area of communication. In the course of presenting the material of the article, the authors briefly touches on the researches of leading foreign scientists on the issues of the given problem. Taking into account their results and relying on the significant work of ukrainian experts-scientists-linguists, our publication proposes to consider the problem from the perspective of the main linguistic goal of the process of intercultural communication. This refers to the observance of the identity of the contents of both texts, so to speak, the «object and result» of such communication, namely: the text or oral presentation of information from which the translation (written or oral) is carried out, and that text (in written or its oral performance), which, in fact, is presented as a finished product-result of translation. The article considers some methods and means of achieving this goal. All these questions are quite relevant, especially for the modern time – the time of total, all-encompassing globalization, when the scale and range of intercultural ties at the international level have increased immeasurably. And in this area, there are still many unresolved problems that require special attention and efforts for their efficient, effective solution.

Key words: intercultural communication, globalization of culture, communicative insecurity, multilingualism of the world community, communicative linguistics, ethno-national aspects of translation, source language (object of translation), language of translation.

Постановка і сутнісний зміст проблеми.

Тлумачення поняття, «міжкультурна комунікація» у сучасній лінгвістичній науці в найбільш узагальненому вигляді означає і безпосередній, і опосередкований обмін відповідною інформацією між носіями різних лінгвокультур. Цей різновид контактування на відміну від публічної, міжособистісної, групової або професійної комунікації не є просто однією із сфер «комунікації» як такої. Вірніше буде стверджувати, що міжкультурна комунікація – це вже «parexcellence» (рівень досконалості), оскільки в ній у сконцентрованому вигляді мають прояв усі суттєві, вузлові проблеми такої комунікації. Зокрема, найважливіша з них – це проблема «контекстуалізації», якщо можна так висловитися, та належного реконструювання смислу тексту перекладу в межах комунікативного акту.

Найбільш вдалим і по-науковому виваженим, на нашу думку, визначенням терміну «міжкультурна комунікація», яке за точністю суті і лако-

нічністю змісту максимально об'єктивне, є визначення, подане в «Українській дипломатичній енциклопедії»: «... – це особлива форма вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних мовно-культурних та національних спільнот». Так само важливе і продовження та доповнення до цього визначення: «... – це адекватне взаєморозуміння двох (і більше) учасників комунікативного акту, що є притаманними до різних національних культур» [7].

На нинішньому етапі інтенсивної глобалізації людських суспільств-спільнот у всьому світі розвиток міжнародного співробітництва – взаємодії у багатьох соціальних сферах набуває максимальної значущості. Причому, як засвідчує практика, здійснювати міжкультурну комунікацію, тобто провадити діалог різномовних партнерів, на якісному рівні в змозі тільки професіонали, які володіють іноземними мовами, а також здатні компетентно орієнтуватися в духовно-культурній сфері інших народів і держав.

Практика засвідчує, що за першого контакту з чужоземною культурою людина володіє ще дуже незначним обсягом інформації про нове для неї культурне середовище. Вона ще не має чітких уявлень про прийняті в даній мовній культурі норми поведінки і тому або недооцінює або, навпаки, переоцінює дії оточуючих. В таких ситуаціях виникають, як правило, три основних типи невизначеності:

- пізнавальна невизначеність, яка полягає в тому, що людина не може точно знати про уявлення і установки свого іншомовного партнера по спілкуванню;

- поведінкова невизначеність, коли людина не в змозі передбачити поведінку свого партнера;

- емоційна невизначеність, як психологічний стан, за якого людина буде відчувати занепокоєння, що її невірно зрозуміють, негативно оцінять, завдадуть їй шкоди.

Тут – у всьому, викладеному вище, закладене широке поле для нових творчих пошуків наших науковців лінгвістів. Переконливим доказом цього служать спеціальні дослідження зарубіжних вчених питань комунікаційної невпевненості. Отримані ними результати дозволили встановити деякі її основні наслідкові особливості. Це надзвичайно цікаві і цінні, можна із впевненістю твердити, стрижневі закономірності людських відносин у даній сфері. Варто, хоча б коротко, зупинитися на двох основних із них, щоб показати їх значущість. Так, якщо комунікаційна невпевненість буде занадто великою, то люди стануть або уникати спілкування, або турбуватися, передусім, про враження, яке вони можуть справити на співбесідника, тоді вони перестають належним чином думати про сам акт комунікації. Разом з тим, досвід засвідчує, що коли стурбованості не буде зовсім, то люди перестануть осмислювати суть спілкування, не звертаючи увагу на партнера і втрачаючи необхідні стимули для нормальної комунікації. Тоді люди, зазвичай, спираються на відомі їм стереотипи і невірно сприймають поведінку і сказане партнерами по спілкуванню. Отже, як це не парадоксально, але доведено, що ефективній міжкультурній комунікації має бути властивий певний оптимальний рівень невпевненості. Тому звести свою таку невпевненість в оптимально доцільне русло питомого спілкування – це важливе завдання кожного комуніканта [9, р. 193]. Цього необхідно наполегливо навчати студентів-лінгвістів і всіх, хто причетний до активної міжкультурної комунікації.

На думку провідних вітчизняних фахівців, «міжкультурна комунікація», як соціальне явище,

поняття, практичний процес перебуває в органічному взаємозв'язку з багатьма галузями знань, зокрема: мовознавством, фольклористикою, культурологією, історією, етнологією, соціологією, психологією. Однак, все ж таки, провідну позицію вона посідає у системі мовознавства та суміжних з ним наукових дисциплін, до яких, у першу чергу, слід віднести: лінгвокультурологію, етнолінгвістику, соціолінгвістику. Різні напрямки і аспекти цієї проблематики активно досліджують у своїх працях як українські науковці і працівники освіти та вищої школи України, зокрема: Г. Барилова і К. Глуховцева [2] Ф. Бацевич [3], Т. Гончаренко і Т. Нетецька [4], В. Жайворонок [6], О. Кучмій [7], В. Манакін [8], П. Мігірін [10], С. Наумкіна і Ю. Ткачук [11], П. Осипов [13], Я. Радевич-Винницький [14], Б. Слющинський [15], так і ряд відомих зарубіжних вчених-фахівців: В. Barber [1], J. Edwards [5], I. Martin and Nakayma Fh [9], J. Nye [12].

Мета статті. Авторами ставиться завдання проаналізувати головні особливості міжкультурної міжмовної комунікації, основні історичні передумови та чинники її розвитку. Але хотілося, передусім, означити деякі ключові аспекти висвітленої проблеми. І, насамперед, повернути до них увагу всіх, хто професійно займається мовнокультурною комунікацією, в тому числі – перекладацькою діяльністю. Автори намагаються довести, що для подолання негативного впливу деяких соціально-культурних чинників на якість перекладу і міжкультурної комунікації в цілому, необхідно оволодіти достатнім обсягом знань та інформації про різні народи і держави, характерні особливості їхнього менталітету, духовної культури, психології, які склалися історично. Переконати, що без цього важко, а то й неможливо, встановити належний рівень міжкультурних, міжмовних, міжетнічних, а в кінцевому результаті – і міждержавних відносин.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналітичного розгляду проблеми міжкультурної комунікації, необхідно чітко визначити її як особливу форму спілкування двох чи більше осіб – носіїв різних етнонаціональних мовних культур, у результаті чого здійснюється взаємобмін інформацією та духовними здобутками цих культур. Отже, термін «міжкультурна комунікація» цілком тотожний поняттю «діалог культур», широко вживаному як в науковій літературі, так і в публіцистиці.

Як ми вже зазначали, міжмовна комунікація являє собою сукупність різноманітних форм і методів спілкування між окремими індивідами

чи навіть цілими групами осіб, що належать до різних національних культур. Тут слід врахувати той момент, що при перших контактах з чужою культурою кожна людина, зазвичай, не володіє достатнім обсягом інформації про нове культурне середовище. І ця обставина створює проблеми для повноцінно адекватного перекладу з іноземної (чужої) мови. Через це перекладач, часто не маючи чітких уявлень про прийняті у даній культурі норми поведінки в ході спілкування, втрачає змістову точність мовлення, що перекладається, чи аналогічно – тексту, який є предметом перекладу. У таких ситуаціях виникає комплекс невпевненості перекладача та ціла низка невизначеностей, а то й хибних помилок при перекладі. Західні вчені встановили, що коли професійна невпевненість виявляється занадто високою, то об'єкти комунікування будуть або уникати активного спілкування, або турбуватися про враження, яке вони справляють на співрозмовника, перестаючи тоді думати про адекватну якість перекладу.

Прикметно, що в останні два десятиліття у сфері міжкультурної комунікації виокремилися нові напрямки її розвитку – комунікації в контексті глобалізації культури, а також – опосередкована і суто масова міжкультурна комунікація, базована на електронних ЗМІ та Інтернеті. Безсумнівно, глобалізація радикально впливає на усталені уявлення про культуру, як про щось успадковане – те, що йде з «історичних глибин» і «поширюється в сучасності». А в сьогоденній дійсності культура, а разом з нею і міжкультурна комунікація стають породженням стрімкого процесу політичних змагань. В результаті останніх виникають новітні глобальні та локальні (регіональні) соціокультурні гібриди. І вони складаються часто, як це не парадоксально, з несумісних елементів-частин, вкрай нестабільних – таких, що суперечать традиційним уявленням [11, с. 123–125].

Що стосується суто сфери культури, то тут найбільш типовою відповіддю на негативні глобалізаційні тенденції стає повернення народів до своїх духовних джерел з акцентом на національні традиції [12, р. 81, 98]. Багато вчених-лінгвістів, які досліджують проблеми співвідношення мови і суспільного життя у всій його цілісності, звертають увагу на ту нинішню особливість, що у сучасному світі зростає протиріччя між двома основними тенденціями у цій сфері. Перша з них – це глобалізація культури, яка за посередництвом мови маніфестує себе як домінуюча у середовищі невеликої кількості міжнародних мов. І друга тенденція, яка завжди існувала і існує

нині, але в сучасних умовах ще й підживлюється самою ж глобалізацією, – це прагнення зберегти і захистити свою власну культуру і мову [5, р. 33]. Тут ніби діють одночасно два протилежних вектори – «tribalism and globalism», дві протилежні сили (відцентрова і доцентрова), які демонструють собою характерні ознаки лінгвополітичної ситуації у сучасному світі [1, р. 53].

Наочним прикладом у цьому плані може слугувати колишній СРСР, у якому після його розвалу настав період суперечок і гострих дискусій з мовного питання та лінгво-культурних комунікацій як між колишніми республіками, а тепер самостійними незалежними державами, так і внутрішніх загострень у деяких з цих держав щодо вирішення актуальних проблем у зазначеній сфері. Подібні події можна було також спостерігати в такому державному утворенні, як колишня Югославія, яка внаслідок дії цілого комплексу чинників суспільно-політичного і міжнародно-правового характеру розпалась на декілька самостійних держав. Конституційна криза в Канаді, що знайшла свій прояв у спробі франкомовного і англomовного населення перебудувати свої відносини, також служить прикладом дії вищезгаданих тенденцій у міжкультурній комунікації на лінгвістичному підґрунті [5, р. 54].

В самостійну наукову дисципліну і в самостійну освітянську галузь у сфері міжкультурної комунікації впевнено виділився і виокремився її лінгвістичний напрямок. І це закономірно, адже результативна міжкультурна комунікація є обов'язковою умовою успішності спілкування за допомогою перекладу. При цьому, необхідно враховувати і те, що навіть коли люди володіють однією і тією ж мовою, вони далеко не завжди можуть вірно зрозуміти один одного, і причиною тут часто є розходження саме їхнього культурного рівня. Оскільки духовна культура народу виражається у мові, то система і норми мови здійснюють, в свою чергу, комплексний вплив на цю культуру [2, с. 8–10].

Як вже остаточно констатовано – і не тільки фахівцями, а й суспільним загалом – у сучасну епоху, на відміну від усіх попередніх, багатогранно активізувалися спілкування людей, що належать до різних етнонаціональних і лінгвокультурних спільнот. Суттєвим чином це прискорила новітня науково-технічна революція, пов'язана з нестримним розвитком комп'ютерних технологій. Але якими б модерними засобами не забезпечувався процес такого спілкування, він так само вимагає від людей чітко висловлюватися і уважно слухати, вірно сприймати специфічні смисли, які виражають та інтерпретують

учасники «міжкультурної комунікації». Тому цю наукову дисципліну ввели у свої освітні програми більшість університетів світу. [8, с. 8].

У нинішніх умовах у процесі викладання іноземних мов зросла потреба використання мови як засобу реального спілкування з носіями інших культур. Студенти сьогодні бажать не просто знати мову, а практично використовувати її. Через це докорінно змінюється ставлення до викладання іноземної мови у бік концентрації уваги на посилення міжкультурної комунікації. Тому основним завданням у викладанні іноземних мов сьогодні є навчання їх функціональної сторони – більш прикладне (практичне) застосування іноземної мови, що вивчається. Практикою доведено, щоб підготувати фахівців до іншомовного професійного спілкування, зокрема у галузі спорту, слід допомогти студентам усвідомити себе невід'ємними частинами – суб'єктами міжкультурної взаємодії. Тут потрібно кардинально змінювати підходи до викладання не тільки іноземних мов, а й до вивчення країнознавства та основ соціальної комунікації. Для цього необхідно переходити до створення конкретних практичних тренінгів і включати їх у програми вивчення іноземних мов [13].

Стосовно психологічних аспектів проблеми міжкультурної комунікації, то найближче до психології із розроблених лінгвістичних тем, на наше переконання, знаходиться вивчення різноманітних комунікативних стилів в їхньому використанні всередині і так само – за межами своєї групи. Так, психологічне поняття «акомодація» (простіше – «пристосування») застосовується при регулюванні таких параметрів комунікації, як темп мови, вибір відповідної лексики при спілкуванні з іноземцем, спрощена або ускладнена граматична структура. Спрямованість акомодатії при спілкуванні носіїв різних культур залежить, кажучи про вклад відповідного культурного компонента, від того, яким чином одна група ставиться до іншої [15, с. 228].

Доведено, що незнання менталітету носіїв чужої (іноземної) мови, неповне розуміння її змісту, символіки, міміки та інших елементів «чужомовлення» часто призводить до спотвореного розтлумачення смислу. Надійним і ефективним виходом з подібних негативних ситуацій служать «стереотипи», які допомагають сформулювати судження, припущення і оцінку у таких критичних ситуаціях. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі існують різноманітні підходи і точки зору на сутність стереотипів. Ми більше поділяємо позицію тих фахівців-лінгвістів, які розглядають стереотип як схематичний, стан-

дартизований образ або уявлення про соціальну подію чи об'єкт, зазвичай емоційно забарвлений і такий, що володіє стійкістю, виражає звичне ставлення людини до якого-небудь явища, яке склалося під впливом соціальних умов і попереднього досвіду [3; 6; 14].

Слід відзначити, що завдяки своїй цілісності, усталеності, особливому консерватизму (традиційності) мовні (лінгвістичні) стереотипи виконують різноманітні функції, серед яких, на наш погляд, особливе значення для процесу міжкультурної комунікації мають наступні з них: захист традицій, звичаїв та звичок своєї культури; забезпечення представників своєї суспільної спільноти відповідними моделями поведінки; передбачення різноманітних форм поведінки партнерів по комунікації; пояснення дій і вчинків людей їхніми специфічними соціокультурними особливостями [6, р. 193].

Отже, як ми бачимо, за допомогою стереотипів людина ніби оволодіває тими чи іншими рисами і якостями, орієнтуючись і спираючись на які партнер по спілкуванню зможе спрогнозувати її поведінку і дії, що значно полегшує міжкультурну комунікацію. Дана обставина повинна враховуватися в навчальних програмах тих вузів, де вивчаються іноземні мови, соціальні комунікації, менеджмент, міжнародні відносини, туризм, культурологія, тобто дисципліни, в яких важливими складовими є лінгвістичні (мовні) аспекти застосування.

Не потребує доведення та істина, на якій ще раз наголошуємо, акцентуючи на ній увагу, що ключовою умовою успішності як суто ділових, так і міжкультурних відносин із зарубіжними партнерами чи колегами є володіння іноземними мовами. Та практика свідчить, що на сьогодні цього замало для повноцінної комунікації. Фахівці вказують, що суттєвою перешкодою для якісного спілкування з іноземцями виступає недостатній рівень знань про їхні духовно-культурні та етнонаціональні особливості. Тому ми вважаємо, що саме «Міжкультурна комунікація», як самостійна навчальна дисципліна, і покликана подавати рекомендації щодо способів і методів усунення непорозумінь чи конкретного нерозуміння у спілкуванні з іноземцями.

Висновки. Підводячи підсумки нашого наукового повідомлення, можна зробити такі висновки. Насамперед, необхідно сконцентрувати увагу на актуальності і серйозності проблеми міжкультурної комунікації у будь-якій діяльності, спрямованій на вивчення, надання і збереження культурно-значущої інформації на мовах народів світу. Головними завданнями міжкуль-

турної комунікації є формування міжкультурної компетенції, накопичення необхідних знань та інформації про різні нації і держави, особливості їхніх культур та звичаїв з метою запобігання міжетнічних і міжкультурних напруженостей, конфліктогенності та створення сприятливих умов для взаємодії у різноманітних сферах соціального буття.

У нинішню епоху наука, культура, політика, бізнес, спорт, інші галузі людської діяльності потребують навчання іноземним мовам у найширшому контексті і тісному зв'язку із культурною самобутністю тієї людської спільноти (нації чи народності), мову якої ми вивчаємо.

Тому, насамкінець, необхідно наголосити, що при вивченні іноземної мови повинно бути передбачено:

- неодмінне оволодіння знаннями про культуру, історію, психологію, традиції і реалії народу, мова якого вивчається;
- обов'язкове залучення до діалогу культур як іноземної, так і нашої -рідної мови;
- усвідомлення студентами суті мовних явищ і особливостей, в тому числі – психологічних, іноземної мови, що вивчається, у порівнянні з рідною мовою.

Тільки за таких умов можуть бути досягнуті належні позитивні результати і забезпечені успіхи у міжкультурній комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barber B. Jihad vs Mc World. Atlantic Monthly, 1992.
2. Барилова Г.К., Глуховцева К.Д. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. 228 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2009. 376 с.
4. Боднар А.Я., Верещагіна Т.О. Проблеми міжкультурної комунікації у викладанні іноземної мови у ВНЗ. *Наукові записки. Серія «Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота»*. Т. 71. Київ : Національний університет «Кієво-Могилянська академія», 2007. С. 15–19.
5. Edwards J. Multilingualism. Harmondsworth : Routledge, 1995. P. 33–57.
6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. 263 с.
7. Кучмій О.П. Міжкультурні комунікації. *Українська дипломатична енциклопедія*. У 2-х т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
8. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : Академія, 2012. 288 с.
9. Martin J., Nakayama Th. Interkultural Communication in Contexts. *Mountains View*. 2000. 498 p.
10. Мігірін П.І. Мова, як засіб міжкультурної комунікації. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків, 2012. Вип. 24. С. 275–279.
11. Наумкіна С., Ткачук Ю. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу. Київ: Політичний менеджмент. 2005. №6. С.123–126.
12. Nye J.S.Jr. The Paradox of American Power. Why the Worlds Only Superpower Can't It Alone. N.Y. : Oxford University Press, 2002. Vol. XVIII. 222 p.
13. Осипов П.І. Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/zbirniku/7/8.pdf>
14. Радевич-Винницький Я. Соціолінгвістика і лінгвонаціологія: український варіант взаємодії. Київ : Мова і суспільство. 2012. Вип. 3. С. 31–37.
15. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація як феномен сучасної культури. Київ : Нова парадигма. 2004. Вип. 37. С. 223–232.